

Itálie jako literární téma: Julius Zeyer a Josef Šusta

JIRÍ PELÁN

Itálie a středomořská oblast vůbec měla pro vnitrozemské Čechy, uvězněné v prostoru bez moře, vždy obrovskou přitažlivost. Tato fascinace zaznívá už z jednoho z prvních českých cestopisů, ze zprávy Jana Hasištejnského o putování k Božímu hrobu léta Páně 1493 (zapsáno 1505), kde můžeme číst okouzlený a detailní popis benátské slavnosti zásnub dóžete s mořem. Je zřejmě vysoce příznačné, že i cestopisné zprávy, které vznikly na samém prahu novočeské literatury, nás zavádějí téměř výlučně do Itálie: v letech 1820–1823 publikoval na stránkách časopisu *Dobroslav* rozsáhlou a detailní *Cestu do Itálie* Milota Zdirad Polák, Karel Hynek Mácha zaznamenal svou italskou pouť (1834) v bleskových momentkách *Deníku na cestě do Itálie*, v roce 1843 vydal svůj *Cestopis obsahující cestu do Horní Itálie* Jan Kollár (posmrtně, 1863, vyšel ještě *Cestopis druhý*). V jejich stopách pak vykročila dlouhá řada českých spisovatelů a mnozí z nich rovněž vydali o této zkušenosti pitoreskní a okouzlená svědectví: po Janu Nerudovi (*Obrazy z ciziny*, 1872) například Karel Čapek (*Italské listy*, 1923), Jaroslav Durych (*Římská cesta*, 1933) nebo Jan Werich (*Italské prázdniny*, 1960). Většinu těchto textů nelze upřít autentické literární kvality, všechny však mají přirozeně deníkový, memoárový či reportážní charakter. Položme si nicméně otázku, zda Itálie vstoupila do české literatury jako specifické téma.

Odpověď nám mohou dát dva románové texty: *Jan Maria Plojhar* Julia Zeyera a *Cizina* Josefa Šusty.

Julius Zeyer patří mezi vrcholné zjevy české literatury, představuje nicméně zcela svébytný a nesnadno zařaditelný autorský typ. Jestliže Vrchlického dychtivost po cizích panoramatech byla plodem faustovské zvědavosti, Zeyerovo překračování českého

obzoru bylo motivováno spíše traumatickým pocitem nezakotvenosti. Kulturně nejednoznačné bylo už prostředí, v němž vyrůstal: otcův rod (otec byl zámožným pražským obchodníkem s dřevem) přišel do Prahy z francouzského Alsaska za francouzské revoluce, Zeyerova matka byla konvertovaná Židovka německého jazyka, služebnictvo v domě – a mezi nimi zejména milovaná chůva – však bylo české. Zeyer byl bilingvní a dlouho mu byla dokonce bližší němčina, v dospělosti pak plynně hovořil také francouzsky a anglicky a četl řecky, latinsky, španělsky, italsky, rusky, polsky, švédsky a dánsky. Jeho vzdělání bylo široké, byť to bylo do značné míry vzdělání samouka: absolvoval reálku, nepodařilo se mu však složit maturitu na klasickém gymnáziu a na pražskou filozofickou fakultu, kde sledoval přednášky z filozofie a kurzy sanskrutu, docházel pouze jako soukromý posluchač. Významnou součástí tohoto sebevzdělávání byly cesty do ciziny, mezi nimi zejména raný pobyt ve Francii (1862), kde ho zaujaly ezoterické doktríny (Voborník 1919).

Největší vášní jeho života se stala četba, jež mu zprostředkovala kontakt s nejrozmanitějšími kulturními kontexty a myšlenkovými soustavami: četba zároveň bezbřehá i pozoruhodně soustředěná k tomu, čím o sobě lidstvo v průběhu věků vydalo nejvýmluvnější svědectví. Ve velké části svého díla se snažil na základě pečlivého studia o novodobou rekonstrukci velkých epických obrazů, do nichž se otiskla kultura významných epoch: tak v prozaickém *Románu o věrném přátelství Amise a Amila* (1880) zrekonstruoval monumentálním způsobem myticko-rytířský středověk tím, že dotvořil starý francouzský příběh z prvků keltské a skandinávské hrdinské epopoje, a o podobnou syntézu se pokusil i ve své veršované *Karolinské epopoji* (1896), těžící z královského cyklu starofrancouzských chansons de geste; v jiných textech evokoval starý Egypt, Indii, Čínu či Japonsko.

Tento obrat k velké minulosti byl jistě produktem osobních intelektuálních dispozic a osobní volby, byl však motivován i zklamáním z malé české přítomnosti. Nebyl nicméně odvratem od češství vůbec, hořká láska k české vlasti byla velmi podstat-

nou složkou Zeyerovy lidské i literární identity.¹ Jeho vlastenectví bylo ve skutečnosti nesmírně silné, mělo hluboké citové kořeny (sahající do dětství, k pohádkám české chůvy) a jeho „obnovené obrazy“ z dávné minulosti měly ostatně také své místo ve vlasteneckém programu lumírovské éry: jejich úkolem bylo uvést české čtenáře do světa všelidské historie a dát jim pocítit, že jsou její součástí. V rozsáhlém panoramatu slavných okamžiků rozmanitých národů pak Zeyer logicky určil české minulosti významné místo: v básnickém cyklu *Vyšehrad* (1880) evokoval – s podivuhodnou epickou invencí – i mytický český dávnověk, čas slovan-ských heroů rozmlouvajících se svými bohy. Vojtěch Jirát ve své studii o tomto básnickém cyklu právem zdůraznil, že generačně Zeyer patřil k tvůrcům Národního divadla – k osobnostem jako Aleš, Myslbek či Smetana –, kteří ve svých dílech systematicky připomínali slavnou českou minulost (jak legendární, tak historickou) ve snaze posílit národní sebevědomí. Stejně důsažná je však i jeho druhá poznámka o širších souvislostech Zeyerovy snahy o rekonstrukci národního mýtu: stejným směrem zaměřil v Německu Richard Wagner (Jirát 1978: 230).

Do Itálie se Zeyer vypravil v roce 1884. Deník z této cesty neza-
nechal, nadšení italskou krajinou a italskými památkami je však
vepsáno do jeho dopisů z té doby (Zeyer 1924: 23–25; 1949: 26,
31, 32, 36, 43, 45, 55; 1957: 70, 72, 75, 77, 79, 81, 85, 87, 89, 93,
96). Italské prostředí se o čtyři roky později stalo rámcem jeho
nejvýznamnějšího románu *Jan Maria Plojhar* (vycházel v *Lumí-
ru* v roce 1888, knižně 1891). V mnoha ohledech neobyčejně
moderní, jeden z nejvýznamnějších textů své doby, v němž byly
právem shledány predekadentní motivy a stylové polohy. Zeyer

1) Hovořil o tom opakovaně v soukromých projevech. Tak např. v dopise Marii Kalašové z roku 1887, jehož začátek je psán anglicky: „And now, I wonder, why on earth, I tell you all that in English and not in my native tongue? Je to podivné, jak často myslím cizím jazykem, já, který ten svůj český tak vášnivě miluji. Ale je to jako s tou českou vlastí, pro kterou bych zemřít chtěl (bez fráze) a která kupodivu pořádě má něco pro mě cizího. V Praze mi někdo řekl: ‚Vy jste nám nějak cizí, jako byste mezi nás nepatřil.‘ Nevím, co tím říci chtěl, bolelo mě to tak, že jsem se neptal po vysvětlení. Bylo mi jako dítěti, které matka odstrčí...“ (Zeyer 1949: 75).

jím vystoupil z kruhu prastarých příběhů, aby vyslovil svůj – ale i generační – prožitek současné doby. Velice subtilní psychologismus tohoto textu je otevřeně napájen z autobiografických zdrojů.

Třebaže v žánrovém ohledu je tento „nový obraz“ velmi vzdálen „obnoveným obrazům“ typu *Amise a Amila*, v tematickém plánu nacházíme řadu analogií: i zde se setkáváme s velkými, tragickými city, i zde se pojednává velkorysými tahy o lásce, zradě, oběti a smrti, i zde se vypráví příběh velkých životních gest. Protagonista tohoto příběhu však není z rodu heroů, je to naopak – řečeno s Lermontovem – „hrdina naší doby“: a právě tato konfrontace „slabého“ hrdiny s autentickými nároky plného života je hlavní ideou Zeyerova románu.

Stručná rekapitulace děje nemůže postihnout kvality tohoto románu: vyvstane z ní příliš prvoplánově konvenční patos zkoušek, jimiž dává Zeyer svému hrdinovi procházet. Plojhar je básník. Jeho dětský věk okouzlili pohádky české chůvy. Otec, pražský advokát, mu vnutil vojenskou dráhu. Jako námořní důstojník se na ostrově Korfu setká s Řekyní paní Dragopulos, femme fatale, s níž pozná temnou erotickou závaň. Stržen na chvíli do animálního stavu sexuální závislosti, pokořen, využit a odhozen, vrací se Plojhar do Prahy. Zde se dostane do sporu s německým důstojníkem, který urazí jeho vlastenecké cítění, a v souboji s ním je těžce raněn do prsou. Odjíždí pak do Itálie, poznává Řím a především římskou campagnu. Zde se setkává s krásnou, soucitnou a andělsky čistou Caterinou dei Soranesi, poslední dcerou zchudlého šlechtického rodu. Zamiluje se do ní a pochopí vykupitelskou funkci tohoto nového citu, odolá i novému erotickému útoku paní Dragopulos. Na nové štěstí je však příliš pozdě: rána z boje je smrtelná. Na smrtelném loži však poznává sílu lásky: Caterina se s ním, umírajícím, dá seždat a po jeho smrti vypije jed, aby ho následovala.

Tuto až příliš patetickou kostru dokázal Zeyer učinit pozoruhodně věrohodnou prostřednictvím detailních líčení a psychologických analýz. V románě je řada pozoruhodných mikrotémat: evokace dětských let, česká vesnice (Harvanice), kde žije Plojharova lakotná sestra, vojenské prostředí s petrifikovaným kodexem

cti, popis salónů i přírodních scenérií. Zdánlivě vysoce konvenční protiklad démonické ženy a andělsky čisté dívky je traktován s pozoruhodnou sugestivitou a lze se domnívat, že i zde jsou ve hře hluboce osobní motivace: že toto působivé zabarvení je projekcí Zeyerovy vysoce pravděpodobné (byť nikdy nepřiznané) homosexuality. Vztah žena-muž Zeyer modeluje buď jako sexuální agresi, nebo jako něžné, soucitné, k oběti vždy ochotné a přitom téměř bezpohlavní milostné přátelství.

Už Šalda ve své syntetické studii o Zeyerovi z roku 1901 vysoce ocenil autobiografickou postavu Plojharovu. Vytkl zejména jedinečnou aktuálnost této figury, „krev z krve a duše z duše naší doby“ (Šalda 1951: 34). Plojhar je pro něho typ přechodné doby, „která nemá jednotné kultury, která není tak dokonale zorganizována, aby v ní každý jedinec mohl nalézt funkci, odpovídající nejlépe svojí vloze“, „člověk radikálně krajní, snivec a iluzionista od kořene, který vidí v střízlivé realnosti úhlavního svého nepřítel, který nedovede brát život, jak leží a běží“ (tamtéž). Šalda také jako první připomněl, že tento typ se už jednou v literatuře vynořil, a to v romantickém období (uvedl Chateaubrianda), podstatnější je však jeho konstatování, že tomuto romantickému, wertherovskému hrdinovi se v evropském realismu a naturalismu dostalo nové inkarnace u Flauberta (Frédéric Moreau z *Citové výchovy*, 1869), Turgeněva (Neždanov z *Noviny*, 1876, a Rudin ze stejnojmenného románu, 1856), Jacobsena (*Niels Lyhne*, 1880) či Garboga (Gram z *Umdlých duší*, 1891).

Tuto typologii by bylo možno samozřejmě rozšířit a právě italská literatura v tomto směru může poskytnout zajímavé paralely. Podobné postavy kreslí například milánská scapigliatura, protestující vehementně proti kultuře nové, sjednocené Itálie, jež dosud „není zorganizována“ a nevytváří prostor pro citlivější duše: typickým příkladem může být autobiografický hrdina Dossiho *Vita di Alberto Pisani* (1870), který – zvláštní shoda – v závěru páchá sebevraždu nad mrtvolou platonicky milované ženy. Psychologický základ „senzitivního dekadenta“, jak Šalda charakterizuje Plojhara, se znovu vrátí ještě v hrdinech D’Annunziových, marně hledajících cestu k nietzscheovskému

nadčlovectví, a je zajímavé konstatovat, že spolu s tímto typem se u D'Annunzia objeví i celé Zeyerovy motivické komplexy: poslední dcery starých rodů v *Le vergini delle rocce* (1896), svár s hrubostí vlastní rodiny, neschopnost autentického náboženského citu, prokletí vášně (*donna-nemica*) a smrt ve dvou v *Il trionfo della morte* (1894). Všechny tyto paralely dokládají, že Zeyer skutečně vytvořil v Plojharovi dobově význačný typ, který dokonale zapadal do evropského literárního kontextu a který měl dokonce svou literární budoucnost ještě před sebou: zůstaneme-li u italských příkladů, v revidované podobě, zbavený romanticko-dekadentní dramatičnosti se tento typ znovu objeví v „inetti“ Itala Sveva, v Borgesově Rubém či v lyrickém hrdinovi básní Gozzanových.

Přes veškerou stylizaci a topický charakter měl nicméně tento typ nepochybné sociologické oprávnění: ve všech zmíněných kontextech vyjadřoval polemiku s pragmaticky utilitárními, nevášnivými novými časy. Pokud jde o Plojhara, byl to znovu Šalda, kdo zdůraznil toto historicko-sociologické ukotvení Zeyerova obrazu a upozornil na centrální význam Plojharovy aristokratické lásky k vlasti, jež obdařuje tuto postavu „českou lokální barvou“ a „speciálně českou tragikou“ (tamtéž: 35). Politickým pozadím Zeyerova příběhu je doba po rakousko-uherském vyrovnání (1867), kdy české úsilí o podobně plnoprávnou existenci v rámci habsburského soustátí zůstalo nevyslyšeno a česká politická elita na to reagovala pasivní rezistencí, jež postupem času začala připomínat stojatý rybník. Jakkoli je zde z dnešního pohledu patriotický motiv pojednán s nadměrným patosem, není pochyb, že představuje důležitou položku v tematické organizaci díla.

Právě téma „Čech“ nás také přivádí k tématu „Itálie“. Zdůrazněme, že je to právě románové *téma*, nikoli pouhá dějová kulisa či pásmo lyrických popisů: téma, které vytváří s tématem „Čech“ kontrapunktickou dvojici. To se nám také jeví jako podstatné: nevíme o žádném českém románu, kde by s podobnou strukturální naléhavostí vstupovalo do hry například téma „Francie“ nebo „Anglie“.

Kontrapunkt Itálie a Čech je především kontrapunktem velikosti a malosti.² V detailu je sice Řím (zastupující Itálii) podán v žánrové poloze – v úvodu je vykreslen lidový svátek „Befany“ –, ale záhy jsou figurky jeho ulic opuštěny a Věčnému městu se dostává symbolické apoteózy:

Pod temnomodrým nebem, po kterém se Mléčná dráha rozlévala jako řeka démantů, jež své břehy byla potrhala, čněl Řím, obrovsky, neurčitě, mátožně, moře budov, které v přísvisitu pravděpodobně vzezení a dobrodružné rozměry na sebe braly, bylo to rozvlnění bání, trčení mohutných obrysů ve stříbrný soumrak, padající z nebe, z kterého měsíc právě mizel, vrhaje svůj čar zkamenělým těm análům světa na Tiberu na rozloučenou v tvář. [...] Prostá, neuvěřitelně souladná, v sebe cele uzavřená linie toho obrysu měla cosi velkolepému, jedinému akordu příbuzného, který jako ona ze sebe roste, v sebe se uzavírá, celý svět krásy v sobě tají a duši za sebou unáší, naplňuje ji mystériem a sladkostí. (Zeyer 1964: 23–24)

Praha (zastupující Čechy) se na pozadí tohoto Říma jeví „jako přízrak, smutná, ponížená, krásná ve svém žalu krásou tragickou. [...] Štěstí a naděje kráčely posud světem, na všechny klepaly dvěře, jen tam ne, v té zemi slz a ponížení, kde on se byl zrodil... Praha... Čechy...“ (tamtéž: 23).

Praha je v Plojharových očích poznamenána vulgárností nové buržoazie, odpuzuje ho „svým triviálně měšťansky obmezeným tónem“ (tamtéž: 75). Konfrontována s Římem, získává podobu „mrtvého města“ (její obraz je tak součástí dobově příznačné topiky, již nalézáme například v Rodenbachových Bruggách nebo D'Annunziových Benátkách). Řím, a především římská campagna,

2] Ozývá se už opakovaně v Zeyerových dopisech evokujících italskou cestu: J. V. Sládkovi 3. 12. 1883: „Bože, jak jsou jiní národové šťastni, a my jsme tak chudi, praví žebráci. Nevyjasní se nikdy, nikdy u nás?“ (Zeyer 1934: 75.), J. V. Sládkovi 30. 1. 1884: „Ah, ty Čechy, ty Čechy. Marně z nich utíkáš, temný jejich stín jde za tebou a klade se do nejjasnějšího poledne“ (tamtéž: 84), Marii Kalašové 22. 12. 1885: „Myslete si to nejkrásnější – a Florenc vás přece překvapí. Líbal bych tam každý kámen. Ó svatá země italská!“ (Zeyer 1949: 43).

je naopak symbolem života, ba znovuzrození (tamtéž: 120). Právě tato obrodná síla se zmaterializovala v Caterině: to, čím na Ploj-hara působí italská krajina, je totožné s tím, čím na něj působí Caterina, a jménem této energie je *eros* (tamtéž: 191).

Plojhar je ovšem tragický hrdina: velká scéna jeho umírání se končí příznačným akordem: vzpomínkou na Čechy, na onu „zemi slz“ (tamtéž: 307), a pohledem na campagnu, jenž v umírajícím probouzí dosud nepoznaný pocit porozumění věcem a „cosi jako ulehčení“ (tamtéž: 307, 309). Antiteze je tak stvrzena: na jedné straně Čechy, země trýzně a zbloudění, na druhé Itálie, země pravé, vykupující lásky, dávající lépe porozumět životu a podstoupit – spolu s milovanou bytostí – dobrou smrt.³

Podobně zásadní roli sehrála Itálie už pouze v jediném českém románu, v *Cizině* (1914) Josefa Šusty. Tento román dokonale zapadl, a ne zcela neprávem. Šustovo jméno ovšem žádnému českému intelektuálovi není neznámé, ne však jako jméno beletristy, ale jako jméno velkého dějepisce (srov. Kutnar 1977); z jeho rozsáhlého díla jsou dodnes ceněny především jeho panoramatické syntézy lucemburského období.⁴

Do Itálie ho zavedla právě historická studia. V roce 1896 získal stipendium rakouského Historického ústavu v Římě (založeného v roce 1883), který se pod vedením Theodora von Sickela zabýval průzkumem dokumentů z období pontifikátů Pia IV. a Pavla IV. (1560–1572). Šusta zde vykonal skutečně výtečnou práci, z níž vydal počet ve čtyřech obsáhlých svazcích *Die römische Kurie und das Konzil von Trient*, publikovaných péčí vídeňské akademie věd v letech 1904–1911. V Itálii – převážně v Římě – pobýval v letech 1896–1899 a peripetie tohoto pobytu nesmírně plasticky popsal ve svých pamětech – a dodejme, v jedněch z nejlepších a fakto-

3] Není třeba dodávat, že takto mohla být Itálie viděna právě z Čech; italští autoři jako citovaný Dossi či D'Annunzio v ní nacházeli prizmatem svých „plojharovských“ antihrdinů stejnou měšťáckou plytkost a hodnotovou vyprázděnost.

4] *Dvě knihy českých dějin I–II* (1917–1919), *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví* (1935), *Král cizinec* (1939), *Karel IV. Otec a syn* (1946), *Karel IV. Za císařskou korunou* (1948).

graficky nejbohatších pamětí, jaké kdy byly v Čechách napsány –, v části, jež vyšla pod názvem *Mladá léta učňovská a vandrovní* (1963). Mimo jiné se v nich přiznává ke své mladistvé literární ctižádosti: za svého římského pobytu prý ale pochopil, že jeho talent není umělecký, nýbrž vědecký (Šusta 1963: 325). Přesto právě římský pobyt dal jeho literárním snahám nejvýznamnější podnět.

Román *Cizina*, jak už řečeno, nevzbudil přílišný ohlas, ve svých pamětech Šusta nicméně vzpomíná, že v kruhu jeho známých se ozývaly hlasy, že jím reagoval na problematiku dotčenou Zeyerem v *Plojharovi*. Šusta tuto závislost popřel a zdůvodnil také, proč tomu tak nebylo:

Jako málokterý náš spisovatel nadchl mne Zeyer jako gymnazistu prudce a účinně. [...] ale v Praze, když se mne na univerzitě zmocnil realistický román francouzský, ruský a skandinávský a zároveň vědecké studium historie mi dočasně znehodnotilo volné klasobraní básníků na luzích minulosti, zdál se mi celý Zeyer náhle pouhým vrtkavým eklektikem, který se bezmocně dává nésti širokým mořem starší básnické tvořivosti dávných věků [...] Mladá láska se tu změnila v mladé přezírání, obě stejně ukvapené a nekritické, a když jsem slyšel, že se Zeyer pokusil v *Plojharovi* také o psychologický román, nelákalo mne to již, abych i na tomto poli ocenil jeho podle mého mínění příliš pohotovou pružnost.
(tamtéž: 346–347)

Není důvodu Šustovi nevěřit, nelze se však divit ani jeho přátelům. V obou románech nalézáme řadu drobných motivických shod a zejména: také u Šusty se z textu vynořuje antiteze pochmurných, síly podvazujících Čech a životodárné Itálie. Je v tom ovšem třeba spatřovat hlavně svědectví, že Zeyerův kontrast „Čech, země slzí“ a vykupitelské Itálie byl paradigmatem, které dosud žilo v kolektivním povědomí. Pokud ovšem Šusta nenašel motivickou inspiraci v Zeyerovi, mohl ji v řadě případů najít v D’Annunziově *Triumfu smrti*, který je v jeho textu explicitně citován (Šusta 1914: 82); D’Annunzio je také vedle Antonia Fogazzara autorem, který beze sporu při psaní románu Šustu ovlivnil nejvíce.

Srovnáním pamětí a románu zjišťujeme, že Šusta přenesl do románového textu mnoho autobiografického materiálu. Jeho děj se odehrává na místech, jež při svém italském pobytu dobře poznal (kromě Říma znovu římská campagna, Olevano, Neapol), a je zalidněn figurkami, které – jak vyrozumíváme z pamětí – jsou často portrétními skicami. Šusta se v Římě stýkal s malou kolonií českých umělců (malíř Beneš Knüpfer, sochař Gustav Zoula, žák Myslbekův, architekt Jan Kotěra) a románová postava sochaře Ondřeje je zřejmou dvojexpozicí Knüpfera a Zouly. Ve vzpomínkách je rovněž evokována řada setkání, jejichž aktéři se objevili už v románě (v obou textech se objevuje například rázovitá figurka z římské osterie přezdívaná „pan Roháč“, reálný prototyp má německá lékařka Magda G., ruský spisovatel Saližin je ve vzpomínkách identifikován jako Ivan Naživin – tamtéž: 136, 169, 171; 1963: 224, 375, 376).

Kostru příběhu – opět značně patetickou – lze stručně rekapitulovat následovně: Do Říma se vrací český vědec a bývalý poslanec, v románě označený křestním jménem Karel. Je očekáván svým synovcem Jiřím, mladým architektem. Karlovi nedávno zemřela žena a za pobytu v Čechách prošel řadou deziluzí – zklamaly ho umělecké zájmy, vědecké snahy i politické angažmá ve vídeňské sněmovně. Podobně jako Plojhar – či D'Annunziův Giorgio Aurispa – nemá dar víry. Je zahořklý a bez naděje v budoucnost (Šusta 1914: 93). I on se počítá k „inetti“, neschopným vášnivého citu a bezprostředního vztahu k druhým (tamtéž: 141). V Římě se znovu setkává se svou někdejší italskou láskou Biancou Sacchi, ryzím květem římského venkova, dcerou starého senátora. Ona a římská krajina v něm – jak lze už očekávat – probudí naději v možný obrat (tamtéž: 119). Vzápětí ho ale z tohoto snu vytrhne – ne zcela neoprávněná – žárlivost na synovce Jiřího. Deprimován odjíždí do Neapole, kde ho nicméně znovu uchvátí plebejský ruch, kde zahlédne „štěstí, které nežádá velikosti a činů a zná jen dobře cenu okamžiku“ (tamtéž: 178). Bianca ho však povolává zpátky a nabízí mu, že vyhoví jeho prosbě a provdá se za něj. Má ovšem podmínku: odmítá odjet do jeho „smutné země“, mezi „nízké kopce, řepné lány a ponuré lesy“, kde „na žádnou stranu není cítit moře,

jen všude země, rosená potem...“ (tamtéž: 187). Karel souhlasí: „dnes hledím na vlast jako na velmi tvrdé lůžko a nezapírám, že mi i rodná řeč někdy zazní jako smutné řinčení příliš krátkého řetězu, k němuž mne připoutali“ (tamtéž: 188). Váhá pouze, má-li právo přivést sem i svého syna. Bianca však odporuje: „Jen proto, že se narodil kdesi v dáli, má nésti celý život kletbu a tíhu osudu národa třetí třídy, tíhu, pod kterou sám klesáte?“ (tamtéž).

Karel odjíždí do Olevana, aby vše promyslel. Vzpomíná na Čechy a náhle se mu zdá, že „dech věčnosti“, jímž je provanuta italská krajina, má v sobě něco tísnivého (tamtéž: 201). V místním hotelu rozmlouvá při večeři s dvěma Francouzi a jedním Dánem: a právě v tomto rozhovoru je zakódován ideový střed románu. Francouz připomíná Karlovi výhody „grande nation“, v níž Bretonec i Bask za hranicemi své úzké domoviny hovoří francouzsky: necht' si venkovan ponechá své nářečí, ale rakouský vzdělanec – jako každý, kdo „chce odletět jen kus dál od rodného kurníku“ (tamtéž: 203) – necht' hovoří německy. Karel tuto úvahu neodmítá: „Budiž; národnost je osud [...] Než jaká práva má národ vůči jednotlivci, který osud ten trpce nese a odhodlá se k dezerci?“ (tamtéž: 206). Jeho dilema je vzápětí rozřešeno zvenčí: Jiří se nešťastně zapletl do manželského dramatu své bytné a byl smrtelně zraněn. Nad umírajícím synovcem se Karlův pohled na Řím prudce mění: „Plavou, jasně pruhovanou šelmou, spící po nočních hrůzách, zdál se v tu chvíli Karlovi Řím; zlé zvíře, které láká cizí duše do svých spárů...“ (tamtéž: 215). Karel se rozloučí s Biancou a odjíždí na sever, do své vlasti.

Šustův román je ve svém ideovém plánu ještě tendenčnější než Zeyerův a v kresbě hlavních postav postrádá Zeyerovu psychologickou jemnost. Po umělecké stránce rozhodně Šusta nemůže Zeyerovi konkurovat. Ponecháme-li však estetická měřítká stranou, je třeba ocenit, že jeho obraz Itálie je mnohem přesnější než Zeyerova neoromantická vize. Šusta byl historik a zajímaly jej politické aspekty italského života. V řadě dialogů vkládá do úst italským mluvčím četné informace o sjednocené Itálii na počátku 20. století a nechává vyznít i jejich často nejednotné hodnocení. Itálie, jež z těchto fragmentárních soudů vystupuje, je země pyšná

na úspěchy svého průmyslu, na sílu národního vojska a na koloniální válku v Libyi, již byla odčiněna někdejší eritrejská porážka. Řím je však zároveň plný prostitutek, na periferiích je strašlivá chudoba, námezdní dělníci na venkově umírají na malárii a bydlí v jeskyních a proud emigrace nezadržitelně stoupá.

Méně se toho dovídáme o českých poměrech, a není to patrně náhodné. Historický rámec románu lze datovat do předválečných let (válka mezi Itálií a Tureckem o pozice v severní Africe proběhla v letech 1911–1912), čeští protagonisté románu jsou však projekcí Šustova italského pobytu v letech 1896–1899. Geneze románu byla zřejmě dlouhá, a pokud je Šusta překvapivě vágní v evokaci českého politického kontextu, má se tím nejspíš zakrýt skutečnost, že v románu fakticky běží dvojí historický čas.

Doba Šustova pobytu v Římě byla dobou eskalace česko-německého nacionalismu a rozdrolení českého politického života do řady politických uskupení, která už nenacházela společnou řeč. Mladá generace nicméně už před časem začala pocítovat potřebu přenést bipolární spor do evropských souvislostí a z této perspektivy se tázat po jeho smyslu. Raným – a v širších souvislostech předčasným – hlasem této potřeby byl proslulý provokativní článek Huberta Gordona Schauera Naše dvě otázky, publikovaný na sklonku roku 1886 jako úvodník prvního čísla nového časopisu *Čas*.⁵ „Je náš národní fond takový,“ ptal se Schauer, „aby [...] vnukal úplné přesvědčení [...] že by odcizení jazyku bylo skutečnou etickou škodou,“ a je jisté, že zachováním češtví bude zachován i „typus, který v panteonu člověčenstva zaujímá místo pevné, platné a samobytné“? „Nemohli bychom přimknouti se k intenzivnímu a extenzivnímu duševnímu životu velikého národa a pro lidstvo i sebe více učiniti, nežli můžeme svými omezenými prostředky?“ (Schauer 1917: 9)⁶

5] K historickým souvislostem Schauerova vystoupení viz řadu statí (Jan Novotný, Otto Urban, Josef Hanzal, Jiří Kořalka aj.) v aktech schauerovského symposia konaného v Litomyšli ve dnech 26.–28. 5. 1992 (Skřivánek 1994).

6] Položená otázka rezonuje i v některých Schauerových soukromých dopisech, které vydavatel Arnošt Procházka přetiskl v závěru *Spisů*. Dopis ze 7. listopadu 1886: „Formulujme věc tu konkrétně např. takto: složitým a bolestným pochodem

Z chronologie vyplývá, že Schauerův text lze dát legitimně do vztahu už s románem Zeyerovým.⁷ Plojhar, rovněž zajatec české malosti, nicméně vnímá svou nevolnost jako romantickou „ztrátu harmonie“ a nedokáže zformulovat tak pregnantní, konkrétní a pragmatickou otázku, jakou formuluje Schauer. Zato Šustův román je zřetelným dokladem toho, že tato otázka, jež vyvolala na mnoha stranách velké zděšení, nebyla hlasem ojedinělé skepse, ale že ji Schauer položil nejen za svou, ale i za Šustovu generaci. Jak vyplynulo z předchozího, také protagonista Šustova románu si tuto otázku opakovaně klade, a to ve formulacích, jež zřetelně odkrývají schauerovskou inspiraci: i pro něho má nadaný jedinec právo „uniknout z dusné světnice malého národa, vynést svého Ascania z hrotící se Troje jako nový Aeneas k latinským břehům a otevřít mu cestu k novým, vyšším metám...“ (Šusta 1914: 195). O tom, jak silné to bylo pokušení, svědčí i anekdota,

myšlenkovým došel jsem přesvědčení, že v tom či onom národě – řekněme hned v českém – nemohu určení svému dostáti, nemohu se rozvinouti volně, nemohu působiti do dálky a do všech tří rozměrů prostorových. Zároveň nabudu přesvědčení, že však určení své lépe vyplním v národě jiném, např. zrovna německém, že jen tam je potřebné prostředí pro mne jako vědce, člověka atd. Když pak se odvíjíme přesvědčení to uskutečniti – kdo bude mít tolik poctivosti, aby mužné moje přesvědčení ctil a mně přiznal práva k tomu? První zákon zdravé etiky musí pro budoucnost býti: individuum má právo samo nad svými životními interesy rozhodovati, a žádná anonymní moc, politická strana, „národ“ atd. mu v tom nesmí brániti!“ (tamtéž: 580). – Dopis z 24. února 1887: „Oh, jak pohodlně se řekne našim vlastencům striktní observance: Ty necítíš česky, ty nejsi vůbec Čech, ty jsi Němec, renegát! Šťastní lidé! Vy jste nikdy nezkusili toho zoufalství, které se mé duše zmáhá, rozvažuju-li si všecku tu naši bídu, pomním-li, že spějeme k propasti nejen své národnosti, nýbrž i své mravnosti, svého blahobytu. Milovati tuto formu životní a zároveň si býti jasně vědomým, že nikterak nevyhovuje, že srovnána s ideálem je mrzkým porušením zákona božího! Vy věříte v budoucnost národa – ale já nemohu, poněvadž vidím, že takto hyneme, až zahyneme! Proč jsi mi nedal, bože, naroditi se Němcem, či Angličanem... Mnoho schází i téměř velikým národům, ale přece se tu najde pro každou snažlivou inteligenci obor, v němž může aspoň relativně klidně a se zdarem pracovati, kdežto u nás, vystoupí-li přímo a nekoří-li se zakořeněným předsudkům, narazí všude a vždycky a vidí tříštěno nejlepší své úsilí... A káže skutečně mravní řád, abych na tomto stanovisku svém setrval, nemám práva, ano *povinnost*, bych přesvědčiv se o nemožnosti zde zdárně pracovati bez úplného paralyzování svých sil, vyvolil si jiné jeviště, na němž bych síly své osvědčiti mohl...“ (tamtéž: 584).

7) Do značné míry schauerovskou optikou čelí Zeyerův román už citovaný Šalda, Schauerův generační druh.

již vypráví Šusta ve svých pamětech na doklad „naší tehdejší krize“: vzpomíná, jak Ján Kvačala, budoucí významný komeniolog, přiměl na vrcholu vášnivé diskuse mladého Gustava Friedricha, historika z Gollova semináře, aby písemně fixoval dvěma svědky spolupodepsané přiznání, „že těžce nese své příslušenství k drobnému a věčně k boji o holé bytí odsouzenému národečku; že by se cítil šťastnějším jako příslušník jiného, velikého národa“ (Šusta 1963: 344).

Právě tyto souvislosti obdařují téma „Itálie“ v Šustově románu hlubším smyslem. Která jiná země se tak hodila jako kontrast k Čechám než právě Itálie, nositelka tisícileté kultury, země, jejíž „samobytné“ místo v „panteonu člověčenstva“ bylo mimo veškerou pochybu?

Literatura

JIRÁT, Vojtěch
1978 Zeyerova Libuše, in V. J.: *Portréty a studie*, ed. J. Čermák (Praha: Odeon)

KUTNAR, František
1977 *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví 2* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství)

SCHAUER, Hubert Gordon
1917 *Spisy* (Praha: Kamilla Neumannová)

SKŘIVÁNEK, Milan (ed.)
1994 *Hubert Gordon Schauer. Osobnost, dílo, doba* (Litomyšl: Státní archiv Svitavy)

ŠALDA, František Xaver
1951 Julius Zeyer, *Kritické projevy 5*, ed. E. Macek (Praha: Melantrich), s. 24–41 [původně otištěno v *České revui*, 1901, č. 6, s. 735–739]

ŠUSTA, Josef
1963 *Mladá léta učňovská a vandrovní*, edd. J. Werstadt, J. Klik (Praha: Akademie)
1914 *Cizina* (Praha: Bursík a Kohout)

VOBORNÍK, Jan
1919 *Julius Zeyer* (Praha: Unie)

ZEYER, Julius

1924 *Dopisy Julia Zeyera Karle Heinrichové*, ed. J. Voborník
(Praha: Česká grafická unie)

1938 *Listy třem přátelům. Paní Zdeňce Hlávkové, Otakaru Červenému
a Janu Voborníkovi*, ed. J. Voborník (Praha: František Borový)

1949 *Ve stínu Orfea. Julius Zeyer a rodina Kalašových v dopisech*,
ed. J. Zikmund (Praha: Bohuslav Rupp)

1957 *Sládek – Zeyer. Vzájemná korespondence*, ed. J. Š. Kvapil
(Praha: ČSAV)

1964 *Jan Maria Plojhar*, ed. R. Skřeček (Praha: SNKLU)

Doc. PhDr. Jiří Pelán, Univerzita Karlova, Praha